

УДК 378

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.68-1.20>**В. В. Мішеченко**кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки і психології початкової освіти
Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

ЗНАЧЕННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ МОВНОЇ І МУЗИЧНОЇ ІНТОНАЦІЇ

У статті розкривається сутність поняття та особливості інтонації. Аналізується інтонаційна єдність музики й мови та загальні закономірності сприймання інтонації.

Інтонація майже завжди пов'язана зі словами. Щоб виділити у мові головне чи другорядне й краще зрозуміти зміст, людина повинна дотримуватися інтонаційних правил і вміло керувати голосовими модуляціями. Саме у мові людини, яка тісно пов'язана з її емоційним, інтелектуальним життям, засобами інтонації виражається її внутрішній стан.

Тембр голосу, час звучання мовлення, тривалість пауз, ритм, сила голосу й висота основного тону – обов'язкові складники мовної інтонації. Якщо людина вміло використовує ці компоненти, то можна говорити про інтонаційну виразність, ритмічність і музикальність її мови.

Першоджерелом для утворення мовної й музичної інтонацій виступає здатність людини передавати голосом власний емоційний стан, виражати особливості взаємодії з навколишнім суспільним оточенням, ставлення до навколишнього світу.

Музична інтонація близька за походженням до мовної й розуміється як зміна звучання висоти голосу. Інтонація в музиці подібна до інтонації в мові за своєю змістовною функцією та за деякими структурними особливостями.

Слово й мова часто полегшують нам сприймання музики, викликаючи певні асоціації. Музична мова – це мова музики, тобто всі ті виразні засоби, якими вона розпоряджається. Слухаючи музичний твір, ми відчуваємо «музичні коми», «крапку з комою», просто «крапку» й навіть «абзаци».

Високі й низькі тони, гучний і тихий голос, прискорення та уповільнення мови, зміна тембру потрібні не для зовнішньої краси, а перш за все для ясної, зрозумілої передачі думки. Необхідність втілення мовної інтонації в музиці зазвичай зумовлена вимогами жанру, естетичною позицією композитора або пошуками засобів вираження художнього напряму.

Слово формує відчуття художньо-естетичної єдності оточуючого світу та унікальності мови людини, а музика й надалі залишається унікальною мовою людства.

Ключові слова: інтонація, музична інтонація, інтонація мови, музика, мова, музичне виховання.

Постановка проблеми. Галузь музичної педагогіки має свої основні категорії, що відображають або визначають ключові музичні явища й процеси: музичне мислення, музичне сприйняття, музична інтонація.

Музика є мистецтвом звукового інтонування для відтворення образу дійсності засобами культурних та історичних реалій. Музичній мові у кожному окремому випадку притаманні свої суттєві ритмічно-інтонаційні особливості, які характеризують національну культуру.

Мова є найважливішим джерелом смислу, виразності й краси музичної інтонації. Комунікативні властивості голосу в поєднанні з музичною інтонацією зумовлюють внутрішній зв'язок словесної й музичної мов, що слугує основою двох найліричніших видів мистецтва – поезії й музики [6, с. 256].

Однією з центральних проблем музикознавства є проблема взаємозв'язку мови та музики. Е. Назайкінський писав, що глибока спорідненість музичної й мовної інтонації є однією із основ, на якій базується виразність музики, її здатність впливати на слухача [4, с. 248].

Спорідненість музики й мови була помічена ще стародавніми філософами. Протягом усієї історії наука про музику постійно зверталася до порівняльного вивчення специфічних і загальних закономірностей музичної та мовної інтонації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Велике значення слову як знарядддю думки та пізнання надавалося ще в античній риторичній. Демокрит говорив про звуко-слухове сприймання мови як фактор пізнання дійсності. Перша праця з теорії красномовства «Риторика» була написана Аристотелем.

У психолого-педагогічній літературі (Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Запорожець, І. Зимняя, І. Зязюн, А. Капська, О. Леонтьєв, Л. Нечепоренко, Г. Сагач, В. Семиченко, Н. Тарасевич та інші) виділені психічний, поведінковий, особистий та соціально-психологічний рівні впливу інтонаційної виразності мови. Дослідники визначають інтонацію мови вчителя як засіб виразності педагогічної доцільності переживань. Сприйняття інтонаційної виразності мови пов'язується з особливостями психічного стану людини. Саме інтонації мови дають можливість словам стати засобом впливу на свідомість [3, с. 354].

Аналізу взаємозв'язку музики й мови присвячені спеціальні психологічні роботи, в яких розглядаються процеси відтворення та сприймання мови, вплив її на інші сторони психічної діяльності, відображення в мові характерних, типових, індивідуальних рис особистості, тих чи інших проявів, емоційних станів. Дослідження Ю.Б. Гіппенрейтера, Н.В. Вітт, А.М. Леонтьєва, О.В. Овчинникової, П.Ф. Отсвальда, Р. Фермана присвячені сприйманню мовних і музичних звуків, вираженню емоцій у мові, аналізу об'єктивного акустичного виявлення в мові особливостей характеру й темпераменту.

Педагоги А. Макаренко, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський та інші вказують на особливості різних інтонацій та їх роль у процесі розвитку й формування мовленнєвих навичок особистості.

Проблеми інтонації в музиці й мові відбиті в багатьох музичних і мистецькознавчих дослідженнях (Б. Асаф'єв, І. Гадалова, В. Медушевський, О. Ростовський, О. Рудницька та ін.). Б. Асаф'єв по-особливному ставився до розуміння інтонації, розробляв проблеми інтонації в музиці. Він наголошував, що «інтонація <...> тісно спаяна з ритмом як фактором, що дисциплінує виявлення музики» [1].

Значна увага приділяється проблемі інтонації в музиці як категорії мистецької освіти в наукових працях М. Арановського, Ю. Гонтаревської, А. Лосєва, А. Островського, О. Сокола, Б. Покровського, Б. Яворського та інших, музично-педагогічний аспект означеної проблеми представлений дослідженнями В. Крицького, А. Малинковської, О. Назарової та інших.

Мета статті – теоретично обґрунтувати поняття «інтонація» та розкрити значення мовної й музичної інтонації у музичному мистецтві.

Виклад основного матеріалу. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови поняття «інтонація» характеризується кількома значеннями: 1) як ритмо-мелодійний лад мови, послідовна зміна висоти тону, сили й часу звучання голосу, що відображає інтелектуальний та емоційно-вольовий зміст мовлення; 2) тип, манера або відтінок вимови, що виражають яке-небудь почуття мовця, його ставлення до об'єктів мовлення; 3) втілення художнього образу в музичних звуках; 4) точність, рівність звучання кожного тону музичного інструмента або звуку пісні щодо висоти, тембру та сили [2, с. 410].

Прислухаючись до людини, яка говорить, ми починаємо розуміти, про що говориться. Інша людина висловлюється схвильовано – про це ми здогадуємося за підвищеною інтонацією її мови. Людина, яка говорить, завжди зосереджена на змісті, а людина, яка сприймає, звертає увагу на інтонацію, бо саме вона й допомагає зрозуміти

висловлене. Залежно від змісту, який вкладається, від емоційного стану, змінюється й виразність людського голосу – він звучить різко або легко, питально або ствердно, гнівно чи лагідно, напористо чи в'яло. Усі ці змістові відтінки людина виражає відповідним підвищенням чи пониженням голосу, посиленням чи послабленням звучання. Зміст фрази й навіть окремого слова залежить від способу його вимови. Це усвідомлене звучання вимовленого слова й буде мовною інтонацією.

Інтонація майже завжди пов'язана зі словами. Але робота фантазії, творчої уяви підсилюється в тих випадках, коли сприймання мови не підкріплюється знанням змісту слів, наприклад, під час слухання незнайомої іноземної мови. Тоді вона спрямована на визначення змісту висловлювання за однією лише інтонацією.

Щоб виділити у мові головне чи другорядне й краще зрозуміти зміст, людина повинна дотримуватися інтонаційних правил і вміло керувати голосовими модуляціями. Саме у мові людини, яка тісно пов'язана з її емоційним, інтелектуальним життям, засобами інтонації виражається її внутрішній стан.

Тембр голосу, час звучання мовлення, тривалість пауз, ритм, сила голосу й висота основного тону – обов'язкові складники мовної інтонації. Якщо людина вміло використовує ці компоненти, то можна говорити про інтонаційну виразність, ритмічність і музикальність її мови.

Інтонація мови під час сприймання вимагає від слухача великої творчої роботи, оскільки, по-перше, мова є однією з форм звукових сигналів і підпорядковується загальним закономірностям сприймання звуків, по-друге, будучи пов'язаною зі словами, інтонація здатна включати механізм асоціацій, втративши опору на слова або під час зменшення, ослаблення змістової цінності слів, вона намагається компенсувати недостачу семантичної інформації власними силами, розраховуючи на розуміння слухача.

Таким чином, інтонація допомагає не лише більш глибоко розкрити зміст мови, але в окремих випадках є основним носієм інформації.

Велике значення має виховання правильної вимови в дітей. Чим багатша й правильніша мова дитини, тим легше їй висловлювати свої думки, тим ширші її можливості пізнати дійсність, повноцінними будуть її взаємовідносини з товаришами та дорослими. Будь-яке порушення мови відображається на діяльності та поведінці дитини. Для нормального становлення мови необхідно, щоб кора головного мозку досягла певної зрілості, а органи чуття були достатньо розвинені. Отже, мова є одним із важливих джерел інформації, матеріальною основою мислення.

Мовна інтонація є першоджерелом музичної інтонації.

Латинське слово *intonare* перекладається як характер вимови. «Інтонація – в широкому розумінні слова – це втілення художнього образу в музичних звуках. У вузькому значенні – це мелодичний зворот, самостійно виразна найменша частина музичного твору в її реальному звучанні» [5, с. 46].

Першоджерелом для утворення мовної й музичної інтонацій виступає здатність людини передавати голосом власний емоційний стан, виражати особливості взаємодії з навколишнім суспільним оточенням, ставлення до навколишнього світу.

У інтонації розрізняють три аспекти: комунікативний – інтонація повідомляє, завершеним чи ні є вислів, чи містить він запитання або відповідь; емоційний, оскільки в інтонації вміщена певна емоція для впливу на слухача, яка відображає емоційний стан і наміри того, хто говорить; інформативна, тому що музична інтонація здатна в стислій звуковій формі представити образ людини в єдності її біологічних (стать, вік, темперамент, фізичний і психологічний стан) і соціальних характеристик (національність, соціальний стан, історична епоха, в якій вона живе).

Музична інтонація близька за походженням до мовної й розуміється як зміна звучання висоти голосу. Інтонація в музиці подібна до інтонації в мові за своєю змістовною функцією та за деякими структурними особливостями, являючи собою процес зміни висоти звуків, які виражають емоції й регулюються в мові та вокальній музиці закономірностями дихання та діяльністю голосових зв'язок. Раніше в мовознавстві інтонація розумілася як мелодійна звуко-висотна крива мови. Наступні фонетичні дослідження привели до розширення змісту поняття. Під інтонацією, в широкому розумінні слова, стали розуміти реальне звукове втілення мовного висловлювання. Весь комплекс звукових змін у часі, які утворюють інтонацію, складається з таких компонентів: звуко-висотна крива, зміна тембру й динаміки в часі, певний ритм звукових змін або поліритмія різних сторін інтонації. Ритмічна сторона інтонації виявляється як у загальній тривалості елементів мови, в темпі, так і в співвідношенні тривалостей звуків цих елементів один з одним. Ведучим елементом в інтонаційному комплексі вважається звуко-висотна крива [4, с. 266].

Причиною появи таких первинних інтонацій, як сміх, крик, плач, подихи, стогони, вигуки, є психічне життя людини, яке регулюється механізмом безумовної рефлексорної діяльності й сприяє розвитку інтонаційної та звукової форм.

Носіями основної інтонаційної інформації є стаціонарна частина тону в музиці й голосний звук складу в мові. Прийнято порівнювати музику й мову, говорити про те, що специфічною

особливістю музичних звуків, на відміну від мовних, є витриманість тону, стійкість висоти протягом звуку. Це свідчить про відмінність музичного й мовного матеріалу на фонетичному рівні.

У людини співочий голос не завжди відповідає мовному голосу: буває високий мовний голос під час низького співочого й навпаки. До цього приводить різне положення гортані: спів під час підвищеної гортані, а мова – пониженої.

Тембр мовного й співочого голосу теж не завжди співпадає. За мовним голосом некрасивого тембру іноді приховується гарний співочий, а красивому мовному голосу може відповідати некрасивий співочий голос. Співочий голос вільно вкладається в певну частину нотних знаків. Мовний голос, не фіксований мелодією, складається з великої кількості мовних зворотів, які не вкладаються в певну рамку нотних знаків. Але звуки, які складають музичну інтонацію, мають точно зафіксовану висоту та ритм.

У сприйнятті мови й музики бере участь не лише слуховий аналізатор, але й артикуляційний апарат. Важливе значення в сприйманні інтонації займає слух. Необхідно протягом всього життя тренувати його як музиканту, так і педагогу. М. Мусоргський у листі до М. Римського-Корсакова писав, що яку б мову він не почув, хто б не говорив, в його голові завжди спрацює музичний виклад такої мови.

Основою музики є мелодія. А. Серов писав, що в мелодії головна чарівність мистецтва звуків, без неї все бліде, неясне, мертво. Він відзначав, що музика є поетичною мовою, яка має своїм органом певні звуки. У самій музиці немає слів. Композитор П. Чайковський ставить перед собою завдання розповісти мовою музики, наприклад, про пори року. У музичному творі «Жовтень» – «Осінь пісня» з циклу фортепіанних п'єс «Пори року» композитор передав зажуреність осінньої пори, сумного настрою, який навіює змарніла природа. А в чудовій п'єсі «На трійці» («Листопад») – ми чуємо швидкий рух трійки коней і саней, передзвін дзвоників і чудову дивовижну мелодію, яку співає кучер.

А чи можна говорити про музичну мову, коли ніякого зв'язку зі словесною мовою встановити не вдається? Наприклад, перед нами симфонія чи квартет, увертюра чи концерт, етюд чи прелюдія. Вони мають свою особливу музичну мову.

Отже, слово й мова часто полегшують нам сприймання музики, викликаючи певні асоціації. Музична мова – це мова музики, тобто всі ті виразні засоби, якими вона розпоряджається. Слухаючи музичний твір, ми відчуваємо «музичні коми», «крапку з комою», просто «крапку» й навіть «абзаци».

Мова людини не складається з окремих дієслів чи дієприкметників: вони з'єднуються, утворюючи

фрази та речення. Так і в музиці – немає окремо ритму, окремо тембру. Подібно до вчення про розмовну мову, про її розділення на речення, про значення окремих слів у реченні, тобто синтаксису розмовної мови, існує «музичний синтаксис» – вчення про розділення музичної мови на частини, кожна з яких відіграє свою роль.

Музика, як і мова, може викликати стан тривоги або вселяти бадьорість, енергію, почуття радості, суму, гніву, надію, збагачує людину духовно, пробуджує думку, прикрашає життя й допомагає ще краще й глибше пізнати життя.

Велику роль у вокальному вихованні школярів відіграє культура мови вчителя, її якість. Виховання правильної вимови у дитини дає можливість ширше пізнати дійсність, а планомірне виховання вокальної мови здійснює благодійний вплив на фізичний стан здоров'я дитини. С. Нікольська писала, що слово в мові й у співі вчителя повинно бути ясним, чітким, вокально сформованим. Учителю не обов'язково мати спеціальні вокальні дані, невеликий за об'ємом і силою співацький голос може бути дуже виразним і точним за висотою.

Мовленнєві та музичні інтонаційні особливості, а також їх структура, виховують певні оцінки, очікування. Це має позитивний вплив на розвиток ціннісного ставлення дітей до мови людини взагалі. По-перше, інтонаційна виразність мови вчителя спрямовується до дітей та залежить від їхніх колективних оцінок. І якщо вчитель упевнений, що діти його розуміють, що його мова викликає співчуття школярів, він збагачує свій мовленнєвий потенціал взагалі й у безпосередньому спілкуванні. По-друге, соціальна природа інтонаційної виразності мови вчителя залежить від ставлення педагога до предмету, до змісту навчально-виховного матеріалу. Музичне мистецтво, що за природою інтонаційне, вимагає художньо-естетичної витонченості та вишуканості мови вчителя [3, с. 355].

Професія вчителя потребує великого голосового навантаження. Деякі вчителі на заняттях дуже напружують свій голос, в результаті чого вони відчують в голосі втому, яка може привести до хрипоті. Це привело до появи проблеми охорони голосу.

Висновки і пропозиції. Отже, інтонація – це така побудова промови, яка за допомогою темпу мови, сили звуку й тембру голосу людини передає її почуття й смисл. Знання музики, майстерне володіння нею мають важливе значення в роботі педагога й музиканта. І музика, і слово однаково сильно впливають на особистість, а їх інтонації безконечно різноманітні, неповторні, багаті.

За допомогою інтонації (ритмічно-мелодійної побудови промови, яка передає її зміст і почуття, за допомогою висоти тону, сили звуку, темпу й тембру музичного твору) людина виявляє свій емоційний стан. Мовна та музична інтонації мають глибоку спорідненість між собою, обидві потребують занурення в глибини інтонаційної природи для кращого розуміння.

Високі й низькі тони, гучний і тихий голос, прискорення та уповільнення мови, зміна тембру потрібні не для зовнішньої краси, а перш за все для ясної, зрозумілої передачі думки. Необхідність втілення мовної інтонації в музиці зазвичай зумовлена вимогами жанру, естетичною позицією композитора або пошуками засобів вираження художнього напрямку. Вирізняють різні типи музичної інтонації – емоційні, характеристичні, логічно-сміслові, синтаксичні, жанрові, які формують важливі ознаки стилів і художніх напрямів.

Проведений аналіз результатів наукових досліджень засвідчив спорідненість мовлення й музики та дозволив визначити спільні й відмінні ознаки функціонування інтонації в них. Мовлення, як і музика, мають спільні ознаки (темп, частота, висота й швидкість руху тону, мелодія, інтенсивність, діапазон, тембр, тривалість, ритм, цезура). Риси спільності в музиці й мовленні найбільш виразно виявляються в особливостях відтворення й прослуховування звуків на рівнях фонетики (тобто звуків і складів) й синтаксису (мотивів, фраз, речень). Слово формує відчуття художньо-естетичної єдності оточуючого світу та унікальності мови людини, а музика й надалі залишається унікальною мовою людства.

Список використаної літератури:

1. Асафьев Б.В. Речевая интонация. Москва : Музыка. 1965. 250 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і гол. ред. Т.В. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. 1140 с.
3. Крюкова В.І. Творчі можливості вчителя музики у використанні інтонаційних особливостей музичної мови як засобу педагогічного впливу. *Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики*: зб. наук. праць. Київ : НПУ, 1999. В. 2. 428 с.
4. Назайкинский Е.В. О психологии музыкального восприятия. Москва : Музыка, 1972. 367 с.
5. Романовский Н.В. Хоровой словарь. Ленинград : Музыка, 1972. 135 с.
6. Ростовський О.Я. Педагогіка музичного сприймання. Київ : ІЗМН, 1997. 256 с.

Mishedchenko V. The values and features of language and musical intonation

The article reveals the essence of the concept and features of intonation. The intonational unity of music and language and the general patterns of perception of intonation are analyzed.

Intonation is almost always associated with words. In order to highlight the main or secondary in language and understand the content better, one must follow the intonation rules and be able to control the voice modulation. Due to means of intonation of the person's language which is closely related to his emotional, intellectual life, his inner state is expressed.

Voice timbre, time of speaking, pause time, rhythm, voice volume and pitch are all required components of speech intonation. If a person uses these components skillfully, then one can speak about the intonational expressiveness, rhythm and musicality of his language.

The primary source for the formation of language and musical intonations is the ability of a person to express in his voice his own emotional state, peculiarities of interaction with the surrounding social environment, attitude to the world around.

Musical intonation is close in origin to the language intonation and is understood as a change in the sound of the pitch. Intonation in music is similar to intonation in language in its meaningful function and in some structural features.

Word and language often make it easier for us to perceive music, causing certain associations. Musical language is the language of music, that is, all the expressive means that it disposes of. Listening to a piece of music, we feel "musical comas", "semicolons", just "semicolons" and even "paragraphs".

High and low tones, loud and quiet voice, acceleration and deceleration of speech, change of tone are not necessary for external beauty, but above all for clear, transmission of thought. The need to translate language intonation in music, as a rule, is due to the requirements of the genre, the aesthetic position of the composer or the search for means of expression of artistic direction.

The word creates a sense of artistic and aesthetic unity of the world around and the uniqueness of human language and music remains the unique language of humanity.

Key words: *language, music, intonation, musical intonation, communicative intonation.*